

Comparison of the Structure and Elements of Cultural Criticisms in the Poetry of Malek-o-Sho'arā Bahar and Fereydoun Moshiri

Gholamreza. Chadegani¹, Maryam. Zibaeenejad^{2*}, Morteza. Jafari²

¹ PhD Student, Department of Persian Language and Literature, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

² Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

* Corresponding author email address: zibaeenejad.m@gmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Chadegani, G., Zibaeenejad, M., & Jafari, M. (IN PRESS). Comparison of the Structure and Elements of Cultural Criticisms in the Poetry of Malek-o-Sho'arā Bahar and Fereydoun Moshiri. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

Malek-o-Sho'arā Bahar and Fereydoun Moshiri are two distinct poets in terms of style, perspective, and poetic approach over the past two centuries. Their poetry expresses critiques on various societal issues, including political and social matters. They share similarities in their cultural criticisms, which have not yet been studied or compared from a literary perspective. Thus, this study employs a descriptive-analytical method to determine and compare the structure and elements of cultural criticisms in the poetry of these two poets, considering aspects such as type, method, subject, audience of the criticism, poetic style, and the influence of societal conditions on the critiques. The study's results indicate that both poets' criticisms are deeply influenced by the socio-political conditions of their times, showing considerable similarities. Bahar's cultural critiques are predominantly direct, while Moshiri's are mostly indirect. Both poets direct most of their critiques towards society, employing "complaint" as the most common style of expression. Satire, as a distinguishing feature of cultural critiques, is absent in Moshiri's poetry but abundant in Bahar's works. The most commonly used literary devices in their critiques are metaphor and visual imagery, which are often based on imagery and mental visualization. In terms of style, Bahar's critiques vary between traditional and contemporary themes, depending on his proximity to the style of the Literary Return period, while Moshiri's critical tone remains notably uniform.

Keywords: Cultural criticism, Malek-o-Sho'arā Bahar, Fereydoun Moshiri, critical literature, complaint

EXTENDED ABSTRACT

This study investigates the structural and thematic elements of cultural criticism in the works of two prominent Iranian poets, Malek-o-Sho'arā Bahar and Fereydoun Moshiri, whose poetry reflects socio-political critiques over different periods in Iranian history. Utilizing a descriptive-analytical method, the research compares these poets in terms of criticism style, thematic elements, and their responses to societal influences. Both poets express grievances towards societal and political conditions, albeit through differing stylistic approaches. While Bahar's critiques are often direct and overt, Moshiri's are more subtle and metaphorical, capturing the different sociopolitical climates they operated in.

Cultural criticism in literature, particularly in poetry, has served as a mirror to the social and political landscape, revealing the intricacies of collective grievances. Persian literature, echoing global literary traditions, has long served as a channel for societal reflection and dissent. Previous research (Shafiei Kadkani, 2009; Zarrinkoub, 1997) highlights that many of Iran's classical poets, including Naser Khosrow and Sa'adi, utilized their works to express dissatisfaction with societal issues, creating a precedent for critical literature. Bahar and Moshiri, although separated by generational and stylistic differences, share a commitment to cultural critique, particularly focusing on themes of ignorance, governmental negligence, and the decay of traditional values (Dehkhoda, 1963; Shariati & Haj Babaei, 2000).

Bahar's style incorporates direct satire, targeting the flaws of both society and the ruling systems. His critiques are laced with humor and irony, a method less prominent in Moshiri's work. The directness in Bahar's poems, like "The Complaint Against the Minister of Culture," mirrors his advocacy for Persian cultural integrity and intellectualism, often using satire to highlight societal ignorance (Bahar, 2021). Moshiri's approach, by contrast, is predominantly indirect, using nature and subtle imagery to evoke the consequences of cultural neglect, as in "Kashmir," where he mourns the erosion of cultural heritage under foreign influences (Moshiri, 2018). Thus, Bahar's style is traditional and direct, whereas Moshiri's tone, while equally poignant, leans towards reflection and lamentation.

The poets' distinctive approaches also reflect the socio-political contexts in which they wrote. Bahar, writing during Iran's Constitutional Revolution, experienced firsthand the upheaval of political ideologies and Western influence on Persian values. This context influenced his direct, confrontational style, aligning with other social critics who believed poetry should serve as a vehicle for direct action (Rahimi Kashani, 2011). Moshiri, writing in the mid-20th century, faced a different Iran where modernization efforts contrasted sharply with traditional values. His work exhibits a stylistic preference for imagery and natural metaphors to reflect societal decay subtly, appealing to readers' emotions to foster change rather than demanding it outright (Shamisa, 2003).

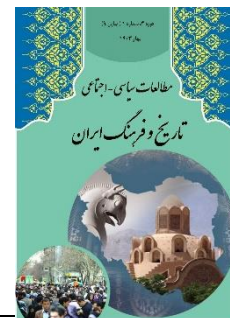
In exploring literary devices, both poets employ visual and mental imagery to reinforce their critiques, albeit differently. Bahar utilizes traditional forms such as the Qasida, allowing for a structured yet intensive critique, often seasoned with rhetorical questions and didactic statements. Moshiri's poetry, while also visually rich, often employs free verse to emphasize personal introspection and shared cultural loss, creating an intimate space for readers to experience his lamentations. While Bahar's work is peppered with satire—rarely seen in Moshiri's—Moshiri's frequent use of metaphor conveys a deep emotional resonance (Dad, 2004; Poshtdar, 2006).

In summary, the analysis highlights a significant commonality in their shared cultural criticisms but with varying stylistic expressions reflecting the eras and social dynamics they each responded to.

Bahar's direct, satirical tone, contrasting with Moshiri's reflective and metaphor-laden approach, reflects a broader commentary on how poetry functions as both a societal mirror and a call to introspection. This contrast illustrates the adaptive power of poetic criticism across historical contexts, showing poetry's evolving role as both a critique of and tribute to cultural identity (Ravadrad, 2010).

This study, while adding to the growing scholarship on Persian critical literature, also underscores the broader relevance of literary critique in analyzing cultural identity and socio-political discourse. Future research could extend this comparative framework to other Iranian poets and examine how modern societal shifts continue to shape the literary landscape in contemporary Persian literature.

PROOF VERSION

مقایسه ساختار و اجزای انتقادات فرهنگی در اشعار ملک الشعرای بهار و فریدون مشیری

غلامرضا چادگانی^۱، مریم زیبایی نژاد^{۲*}، مرتضی جعفری^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: zibaenejad.m@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

چادگانی، غلامرضا، زیبایی نژاد، مریم، و جعفری، مرتضی. (در دست چاپ). مقایسه ساختار و اجزای انتقادات فرهنگی در اشعار ملک الشعرای بهار و فریدون مشیری. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

ملک الشعرای بهار و فریدون مشیری دو شاعر متفاوت از نظر سبک، نگرش و شیوه‌ها در شعر و شاعری در دو قرن گذشته هستند که در اشعارشان نسبت به مسایل مختلف جامعه در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و... اعتراض کرده اند و از جمله در انتقادات فرهنگی اشتراک و تشابه‌هایی دارند که تا کنون از دیدگاه ادبیات مورد بررسی و مقایسه قرار نگرفته است؛ بدین رو تحقیق حاضر با شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی، ساختار و اجزای انتقادات فرهنگی در اشعار این دو شاعر را به لحاظ نوع، شیوه، موضوع، مخاطبین انتقاد، سبک شعری و چگونگی بکارگیری صنایع ادبی و تاثیر شرایط جامعه بر انتقادات، تعیین و مقایسه می‌نماید؛ نتایج تحقیق حاکی از آن است که: انتقادات دو شاعر، متأثر از اوضاع و شرایط جامعه و نظرات آن‌ها بسیار به هم نزدیک است؛ بیشترین انتقادات فرهنگی بهار مستقیم و اغلب انتقادات مشیری غیر مستقیم است؛ بیشترین انتقادات هر دو شاعر خطاب به مردم جامعه و پرکاربردترین شیوه‌ی بیان انتقاد آن‌ها «شکوای است؛ طنز، به عنوان وجه تمایز انتقادات فرهنگی دو شاعر، در اشعار مشیری استفاده نشده اما در سروده‌های بهار فراوان است؛ پرکاربردترین صنایع ادبی در انتقادات هر دو، تشبیه و بیان‌شان تصویری و مبتنی بر ایماژ و تصویرسازی ذهنی می‌باشد؛ به لحاظ سبکی، انتقادات بهار با نزدیک یا دور شدن نسبت به سبک دوره‌ی بازگشت ادبی دارای مضامین کهنه یا تازه تر است اما کلام انتقادی مشیری از یکنواختی محسوسی برخوردار است.

کلیدواژگان: انتقاد فرهنگی، ملک الشعرای بهار، فریدون مشیری، ادبیات انتقادی، شکوائیه

مقدمه

تأثیرپذیری ادبیات و فرهنگ به عنوان تار و پود در هم تنیده و گاه غیرقابل تفکیک جامعه از شرایط و وضع و حال اجتماع موضوعی است که در خصوص آن، سخن بسیار رفته است؛ نقش و اهمیت جامعه و رویدادها، اوضاع و احوال آن به عنوان ریشه درخت ادبیات، در فرهنگها و تمدن‌های بشری غیر قابل انکار است و تردیدی نیست که ادبیات فارسی نیز همانند ادبیات تمام جوامع و اقوام جهان در دوره‌های مختلف تاریخ، از اوضاع و شرایط فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و... حاکم بر جامعه تأثیر پذیرفته است.

آشکار است که عکس‌العمل‌های مختلفی که مردم جامعه به تغییر و تحولات مثبت یا منفی و اوضاع و احوال مطلوب یا نامطلوب جامعه نشان می‌دهند در نهایت به صورت تغییر و دگرگونی‌های گوناگون در رفتار و آداب و فرهنگ مردم و کل جامعه نمایان می‌شود و آنگاه که این واکنش‌ها توسط اهل ذوق و هنر بازگو و ارائه می‌گردد آثار هنری خلق می‌شوند؛ همین گونه است که گلابه‌ها و اعتراضات مردم جوامع مختلف نسبت به تغییر و تحولات نامطلوب جامعه در سراسر تاریخ، با شدت و ضعفی متناسب با نارضایتی از اوضاع و شرایط، همواره در آثار اهل قلم، صاحبان سخن و شاعران مسئولیت‌پذیر، به عنوان زبان گویای جامعه، به شکل آثار ادبی انتقادی دیده می‌شود.

ادبیات فارسی نیز به همین رویه، در تاریخ خود شاهد آثار درخشان و شاهکارهای بی‌نظیری از کلام بزرگان شعر و ادب ایران زمین در قالب کلام انتقادی به صورت اعتراض و شکایت از اوضاع و احوال جامعه، حاکمان، کارگزاران، اقشار مختلف مردم و... در ادوار مختلف بوده است.

حجم چشم‌گیر مضامین متضمن شکوائیه، اعتراض و انتقاد در خزانه‌ی وزین شعر و ادب پارسی از شکایت و گلابه‌های ناصر خسرو از بی‌دانشی اهل زمانه که: «بسوزند چوب درختان بی‌بر/ سزا خود همین است مر بی‌بری را» (Naser Khosrow Qubadiani, 2005) و شکوائیه و انتقادهای فردوسی و مولوی و حافظ و بسیاری از بزرگان دیگر تا زمان حاضر تأییدی بر تأثیر شرایط سیاسی، اجتماعی و... جاری جامعه بر ادبیات و گواه و دلیلی بر اهمیت مقوله‌ی انتقاد و ادبیات انتقادی به عنوان یکی از موضوعات درخور بررسی و توجه در حیطه‌ی ادبیات است که در ادامه به تعریف برخی اصطلاحات مربوط به آن اشاره می‌شود:

انتقاد

انتقاد در نگاه فراگیر «حرکتی است اصلاح‌گرایانه و آرمان‌گرایانه با قصد پالایش و زنگارزدایی و نجات حقیقت چیزی از نفوذ باطل در حریم آن و برگرداندن طبیعت شخص یا امری از آمیختگی به ناخالصی» (Zarrinkoub, 1997) و این مفهوم، کاملاً هم‌سنخ و هم‌راستا است با هدف و رسالت هنر که در تعریف دکتر شریعتی عبارت است از «کوشش انسان برای برخوردار شدن از آن چه که باید باشد، اما نیست.» (Shariati & Haj Babaei, 2000).

به لحاظ ساختاری، انتقاد مصدر عربی از باب إفتعال و از ریشه‌ی نقد است.

نقد در لغت عبارت است از «جدا کردن دینار و درهم، بهین چیزی را برگزیدن، خرده گرفتن، آشکار شدن عیب شعر بر قائل آن، نکته‌گیری و سیم‌گزینی» (Dehkhoda, 1963).

و انتقاد به نقل از فرهنگ معین (۱۳۸۹): «(اِت) [ع.] (مص م.) خالص کردن. سره کردن. نقد گرفتن پول. جدا کردن خوب از بد. به گزینی. خرده گرفتن. برشمردن درستی‌ها و نادرستی‌های یک اثر ادبی یا هنری. شرح معایب و محاسن شعر یا مقاله یا کتابی یا سنجش اثر ادبی یا هنری بر معیارها عملی تثبیت شده». لازم به ذکر است که غرض ما در این مقاله از انتقاد همان برداشت و معنای مستفاد و مصطلح امروزی آنست که در برگزیده‌ی خرده‌گیری و عیب‌جویی به قصد اصلاح و تصحیح امر مورد انتقاد است (Moein, 2010).

ادبیات انتقادی یا ادب انتقاد یا ادب اعتراض

آن چه در توضیح ادبیات اعتراض ذیل این مدخل در فرهنگ جامع چاپ و نشر آمده عبارت است از: «ادبیات اعتراض^۱: ادبیاتی که هدف از انتشار آن‌ها اعتراض نسبت به چیزی، معمولا اعتراض به اوضاع سیاسی است.» (Pormomtaz, 1993). به طور کلی «ادب اعتراض» یا «ادب انتقاد» یا «ادب ستیز» حاصل این رویکرد فکری است که شاعر یا نویسنده به نحوی از انحاء از اوضاع و شرایط موجود حاکم بر اجتماع ناراضی است، در نتیجه ضمن برشمردن عیوب و کاستی وضع موجود، راه اصلاح و بهبود معایب را نیز در قالب شعر و ادب بیان می‌کند. ترکیب ادب اعتراض که تقریبا با مترادفاتی چون «ادب مقاومت» یا «ادبیات زیرزمینی» یا «ادب شورشی» یا «ادب ستیز» در آثار ادب‌پژوهان و فرهنگ‌ها به تصریح از آن یاد شده است، از آن انواع ادبی نیست که در تقسیم‌بندی کلاسیک موضوعات شعر و ادب فارسی از آن یاد شده باشد؛ بلکه به نظر می‌رسد این نوع از ادب (نظم، نثر) از میان آثار گویندگان و نویسندگان پارسی‌گو به آن دسته از سروده‌ها و نوشته‌هایی اطلاق می‌شود که به نوعی روح انتقاد یا اعتراض یا مقاومت شاعر یا نویسنده را در برابر عوامل تحمیلی اجتماعی و سیاسی حاکم منعکس کرده است. از نخستین تعبیری که برای اشعار انتقادی به کار رفته ترکیب «شعر اعتراض» است که دکتر شفیعی کدکنی اشعار اعتراضی و انتقادی سنایی غزنوی را بدان نامیده (Shafiei Kadkani, 2009) و از همین دست است تعبیر دیگری مانند «ادب خشم و غضب بر ضد ناهنجاری و ضعف اخلاقی مهتران» (Halabi, 2016) و «ادب انتقادی توأم با رمز و کنایه» از دکتر علی شریعتی (Poshtdar, 2006).

در اهمیت شعر انتقادی همین بس که بخش عظیمی از شاهکارهای شعر جهان شعر اعتراض است. شعر خیام، اعتراض است به کارگاه خلقت «جامی است که عقل آفرین می‌زندش» شعر سنایی نیز در قلمرو زهد غالبا مثل شعر اعتراض است و این اعتراض لحنی درشت و ستیهنده دارد (Shafiei Kadkani, 2008).

شیوه بیان انتقاد

شیوه‌های متعددی برای بیان انتقاد به کار رفته است که استفاده از شکواییه، روایت، طنز و پند و اندرز از پرکاربردترین آن‌ها هستند. در این میان، شکواییه و شکایت، کاربرد گسترده تری دارد و سهم بیشینه از آن «شکواییه شخصی است که در این شیوه، شاعران از دردها، رنج‌ها و مصائب و مسائل و مشکلات شخصی و فردی خویش سخن می‌گویند و شکوه سر می‌دهند. در دوران معاصر، اغلب شاعران بدین نوع از شکوه روی آورده‌اند. در سروده‌های شاعران این دوران، نرسیدن به اهداف زندگی از قبیل نارضایتی از معشوق، زندگی شخصی و... را به سرودن شکواییه شخصی وا می‌دارد» (Baba Safri & Talebzadeh, 2013).

(در تحقیق حاضر، انتقاداتی که خارج از شیوه‌های فوق الذکر، به صورت مستقیم و ساده بیان شده، با عنوان «لحن رسمی و صریح»

مشخص شده‌اند)

نوع انتقاد

بیان انتقاد به لحاظ مشخص بودن موضوع یا شخص مخاطب انتقاد به دو دسته‌ی «انتقاد مستقیم» و «انتقاد غیرمستقیم» تقسیم می‌شود که انتخاب لحن مستقیم یا غیرمستقیم انتقاد، متأثر از شرایط جامعه و بازتابنده‌ی فضایی که شاعر در آن لب به انتقاد گشوده است می‌باشد از آن روی که در نگاهی فراگیرتر «اثر ادبی به عنوان نمونه‌ای از اثر هنری، بازتاب وقایعی است که در یک جامعه رخ می‌دهد» (Ravadrad, 2010).

¹ Protest Literature

سبک، اقسام و اجزای آن

«سبک، واژه‌ای در اصل عربی و به معنای گداختن زر و نقره است (Dad, 2004). اما مفهومی که معمولاً از سبک به ذهن متبادر می‌شود، با معنای لغوی آن تفاوت دارد و در یک تعریف عام و کلی، سبک بیشتر به معنای شیوه، روش و منشی است که هر کس در کار، رفتار و گفتار خود، آگاهانه و عامدانه و یا ناخودآگاه دارد. از سوی دیگر، «شیوه و روش» را می‌توان مجموعه‌ای از خصوصیات و اشکال رفتاری و گفتاری دانست که برای انسان به صورت عادت یا سلیقه درآمده و همواره با اوست.» (Rahimi Kashani, 2011).

در بررسی‌های سبک‌شناسانه، سبک را در سه حوزه به ترتیب ذیل مورد توجه قرار می‌دهند:

سبک شخصی، سبک دوره و سبک ادبی؛ سبک شخصی، سبک خاص شاعر و نویسنده است که به نحو نمایانی آثار او را در طول قرون از آثار اشخاص دیگر متمایز نگاه می‌دارد. سبک دوره، سبکی کلی است و کم و بیش شبیه به سبک شاعران و نویسندگان دوره‌هایی از تاریخ ادبیات می‌باشد. «سبک ادبی، از وجوه تمایز آثار ادبی از آثار غیر ادبی است؛ آثار ادبی در سراسر جهان مختصات خاص خود را دارند» (Shamisa, 2003).

در شیوه‌ای متعارف، سبک‌شناسی هر اثر در سه سطح زبانی، ادبی و فکری صورت می‌پذیرد و در هر یک مواردی بررسی می‌شود که اجمالاً بدین شرحند:

سطح زبانی: واژگان، ساختار نحوی و موسیقی زبان. سطح ادبی: موضوعات بلاغی، مانند: تشبیه، استعاره، کنایه و... سطح فکری: مضامین فکری سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... مطرح در اثر (Shamisa, 1995).

پژوهش حاضر نیز در کنار سایر اجزای انتقاد، وضعیت سبکی اشعار متضمن مضامین انتقادی را با اتخاذ قالب فوق، در سه سطح زبانی، ادبی و فکری بررسی می‌نماید.

پیشینه تحقیق

آثار بهار و مشیری تاکنون موضوع تحقیقات بسیار متعدد و متنوعی در زمینه‌ها و موضوعات مختلف بوده‌اند اما پژوهشی در خصوص انتقادات فرهنگی و مقایسه‌ی اشعار انتقادی این دو شاعر با مضامین فرهنگی، اجزاء و شگردهای آن یا مبحثی مرتبط با این موضوع تاکنون انجام نگرفته است.

بحث و تحلیل

بیان اعتراض و انتقاد ملک‌الشعرای بهار و فریدون مشیری نسبت به باید و نباید و هنجار و ناهنجارهای فرهنگی و آن چه که در حوزه فرهنگ جامعه قرار می‌گیرند، از گلایه و انتقاد به بد خطی یک دوست شاعر تا اعتراض و شکایت نسبت به زوال و افول فرهنگ ایرانی و شرقی در سطح جامعه از موارد مشترکی هستند که در اشعار انتقادی این دو شاعر دیده می‌شوند. تدقیق در اجزاء، ساختار و سبک بیان و کلام دو شاعر در اثنای بیان این اغراض انتقادی، نمایان ساز شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در کاربرد انواع صنایع و فنون ادبی، نوع انتقاد، لحن کلام، شیوه‌های بیان و مواجهه‌ی شاعر با موضوع و... است که نگارنده در ادامه به بررسی و مقایسه‌ی این موارد در سه دسته‌ی کلی اجتماعی/سیاسی، از مخاطب‌بینی که در یک موضوع از حوزه فرهنگ جامعه مورد اعتراض و انتقاد قرار گرفته‌اند (مردم، مسئولین و حاکمیت جامعه یا کل جامعه اعم از مردم، حکومت و...) و همچنین یک مورد غیرمشترک (طهز و هجو در اشعار انتقادی بهار) در چند نمونه‌ی منتخب از آثار این دو شاعر با مضامین و موضوعات مشترک یا نزدیک به هم، می‌پردازد:

انتقاد از بعضی مواضع، رویه‌ها و رفتارهای فرهنگی جامعه (مردم و مسئولین)

اعتراض و انتقاد نسبت به ناآگاهی، بی‌توجهی یا مقابله با شعر، ادب و هنر و اهالی آن و مسایل اطراف این حوزه‌ی فرهنگی جامعه از جانب مردم، مسئولین و حتی بخشی از خود شاعران و هنرمندان، موضوع مشترکی است که در اشعار انتقادی ملک الشعراء بهار و فریدون مشیری دیده می‌شود؛ «آن روز شاعرم» از مشیری و «گله از وزیر فرهنگ» از بهار مصادیقی از این دسته انتقاداتند:

بهار در قصیده‌ی «گله از وزیر فرهنگ» در خلال انتقاد نسبت به دیده نشدن سوابق و خدمات ارزشمندش در حوزه‌ی فرهنگ و ادب و بر شمردن توأم با تفاخر برخی تألیفات و آثار خود ضمن شکایت از دریافت نکردن درجه دکتری، با تعمیم ضمنی موضوع، قدر و ارج قائل نبودن برای علم و ادب در جامعه را مورد انتقاد قرار می‌دهد.

گلایه از وزیر فرهنگ:

«...تو نیک دانی در کشوری که مردم آن/ همی ندارند از صد یکی نشان ادب،
اگر ز اهل ادب قدر دانی نشود/ بر اوفتد ز پی و پایه خان و مان ادب...
به کار علم و ادب رنج برده ام سی سال/ ولی نخورده ام البته هیچ نان ادب...
چهار دور به شورای عالی فرهنگ/ نثار کرد رهی نقد رایگان ادب...
ز علم سبک شناسی کسی نبود آگاه/ شد این علوم ز من شهره در جهان ادب...
ز بی‌اساسی قانون دکتری گردید/ بهار دانشم آشفته زین خزان ادب...
روا مدار که گردد ذلیل هر دجال/ کسی که هست به حق صاحب الزمان ادب» (Bahar, 2021).

بهار در این شعر، که در قالب قصیده سروده شده، شخص وزیر را صراحتاً و اعضاء جامعه و شاعران کم مایه یا ادعایی را به صورت ضمنی مورد خطاب قرار داده است. شیوه‌ی بیان انتقاد وی شکواییه است مانند شکواییه مشیری در «آن روز شاعرم» که در قالب چهار پاره ضمن انتقاد از مدح و مدیحه‌پسندی جامعه و تصمیم‌گیران آن، به انتقاد از مدعیان شعر و شاعری و بی‌ارزشی شعر و هنر اصیل در جامعه می‌پردازد:

آن روز شاعرم:

«گفتم برای آنکه بماند حدیث من/ آن به که نغمه‌ها ز غم عشق سر کنم...
بسیار آفرین که شنیدم ز هر کنار/ بسیار کس که نغمه گرم مرا ستود
آتش زدم ز سوز سخن اهل حال را/ اما زبان مدعیان خار راه بود
دیدند یک شبه ره صد ساله می‌روم/ در چشم تنگشان هنر من گناه بود...
این گلشن خزان زده جای نشاط نیست/ شاعر به شهر بی‌هنران بار خاطر است
اینجا کسی که مدح نگفت و ثنا نخواند/ سعدی اگر شود نتوان گفت شاعر است...» (Moshiri, 2018)

نوع انتقاد هر دو شاعر در این دو سروده انتقاد مستقیم است و آرایه‌های تشبیه و استعاره، به ترتیب، پر کاربردترین صنایع ادبی مورد استفاده‌ی هر دو در ایجاد تصاویر ذهنی از مفاهیم مد نظر و بیان هنری ما فی الضمیر انتقادی آنهاست؛ تصویرسازی‌های بهار به صورت منفصل و مستقل در هر بیت و به صورت ایجاد یک ایماژ با بهره‌گیری از یکی از آرایه‌های تصویرساز است که نمود نمایان آن را در ساخت ترکیب اضافه با کلمه‌ی قافیه و ردیف ابیات شاهدیم: جان ادب، جهان ادب، خان و مان ادب، خزان ادب و... اما در سروده‌ی مشیری با ساخت تصاویر ذهنی و مناظر کلی‌تری مواجهیم که شاعر در چندین مصرع به توصیف اجزای آن منظره، در خدمت بیان ملموس‌تر و هنری‌تر مقصود انتقادی خود، می‌پردازد: «در پیش خود ستاره هفت آسمان شدند، فانوس شعرشان نفسی بر کشید و مرد، پنداشتند روشنی جاودان شدند...».

از منظر سبک شناسی در سروده‌ی ملک الشعراء، مولفه‌های سبک دوره‌ی بازگشت به عنوان سبک دوره‌ی حیات وی در کنار برخی مشخصه‌های سبک شخصی او خصوصاً کاربرد بعضی واژگان و اصطلاحات رایج زبان امروزی در قالب سنتی قصیده، مشهود است. در سطح زبانی: در سخن بهار، بهره جستن از ساختار نحوی و کاربرد واژگان و افعال مصطلح در قصاید سبک خراسانی و در شعر مشیری کاربرد کلام ساده و لحن نزدیک به گفتار محاوره‌ای معاصر دیده می‌شود؛ در سطح ادبی: در قصیده‌ی بهار صنایع و فنون ادبی با عدم ورود به حیطة تکلف کلام به میزان متعادل به کار رفته است و مشترکاً همین تعادل در کاربرد آرایه‌ها با محوریت صنایع ادبی تصویرساز در سروده‌ی مشیری مشهود است. همچنین سطح فکری هر دو اثر چنانچه ذکر شد به انتقاد از بی‌ارزشی علم و ادب و هنر و بی‌توجهی به اهل ادب و هنر اختصاص دارد. از مضامین مشترک دو سروده، اشاره‌ی دو شاعر به مورد تحسین بودن کلامشان است که به قصد تأکید بیشتر بر قبح بی‌توجهی جامعه نسبت به شاعر و سخنش بیان شده است؛ بهار:

«ز گوشه‌های جهان بانگ زه به گوش رسد/ چو من به کلک هنر برکشم کمان ادب» و مشیری: «بسیار آفرین که شنیدم ز هر کنار/ بسیار کس که نغمه گرم مرا ستود»

همچنین مشیری در شکایت از بی‌ارزشی شعر و هنر برای جامعه می‌گوید: «این گلشن خزان‌زده جای نشاط نیست/ شاعر به شهر بی‌هنران بار خاطر است» و بهار در همین مضمون: «تو نیک دانی در کشوری که مردم آن/ همی ندارند از صد یکی نشان ادب...» و در نهایت در انتقاد از بی‌ارج و قدر بودن شعر اصیل و شاعر فاضل و ادیب، بهار با نگاه ایجابی به شایسته‌ها و مشیری با دید سلبی و البته با لحن طعن آمیز به جنبه‌های ناشایست موضوع پرداخته است؛

مشیری:

«گیرم هزار نغمه سرایم ز چنگ دل/ گیرم هزار پرده برآرم ز تار جان
آن روز شاعرم که بگویم مدیح این/ آن روز شاعرم که بخوانم ثنای آن»
و بهار:

«به هر که شعر تراشد ادیب نتوان گفت/ که بس فراخ بود عرصه جهان ادب
بسی مکانت و بسیار منزلت باید/ کراست قلب و زبان، منزل و مکان ادب».

در سروده دیگری با عنوان «گناه دریا» که در قالب سنتی مثنوی سروده شده، مشیری بی‌تفاوتی جامعه نسبت به هنر را مورد اعتراض و انتقاد قرار داده است:

گناه دریا:

«چه صدف‌ها که به دریای وجود/ سینه هاشان ز گهر خالی بود.
نگ نشناخته از بی‌هنری/ شرم ناکرده از این بی‌گهری
سوی هر درگهشان روی نیاز/ همه جا سینه گشایند به ناز
زندگی دشمن دیرینه من/ چنگ انداخته در سینه من
روز و شب با من دارد سر چنگ/ هر نفس از صدف سینه تنگ

دامن افشان گهر آورده به چنگ/ وان گهرها... همه کوبیده به سنگ» (Moshiri, 2018)

مشیری در این سروده به صورت نمادین و با کلام استعاری به بیان انتقاد از زندگی می‌پردازد و شکایت وی در واقع متوجه جامعه به عنوان عامل ایجادگر شرایط زندگی می‌باشد؛ گلایه از بی‌مهری جامعه نسبت به هنر که شاعر در کلام استعاری آن را مروارید خوانده است و همچنین هنرمندان غیر اصیل که مشیری بی‌هنری و بی‌مایگی را برای آنان ننگ و شرم می‌داند، مضمون محوری انتقاد در این شعر است؛ ساخت تصویر «صدف‌های خالی از گوهر» برای یادکرد از این افراد است و در بیت «سوی هر درگهشان روی نیاز/ همه جا سینه گشایند به ناز» شاعر نسبت به استفاده ابزاری از همین هنر غیر اصیل برای رسیدن به اهداف و مقاصد توسط این افراد انتقاد می‌کند.

انتقادات فرهنگی در این شعر مشیری با شیوه بیان «شکوائیه» بیان شده و نوع بیان انتقادات وی غیرمستقیم است؛ شاعر کل مفهوم انتقادی مد نظر خود را با ترسیم تصویری کلی که شامل دریا و صدف‌هایی با دهانه باز و خالی از مروارید هستند و همچنین تشبیه سینه خود به صدفی که مروارید هنر را در بر دارد بیان نموده است.

اوج شکایت و اعتراض شاعر نسبت به زندگی و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند در بیت آخر شعر دیده می‌شود که هنر از دل برخاسته خود را با ارائه شدن به جامعه قدر ناشناس، تباه و «به سنگ کوبیده شده» می‌داند:

روز و شب با من دارد سر جنگ/ هر نفس از صدف سینه تنگ

«دامن افشان گهر آورده به چنگ/ وان گهرها... همه کوبیده به سنگ»

از نظر سبکی، ساختار این سروده انتقادی در سطح زبانی، شامل استفاده از لغات، اصطلاحات و افعال رایج زبان معاصر در چارچوب ساختار دستوری کلاسیک زبان فارسی است؛ در سطح ادبی، استفاده از فنون و صنایع بدیع معنوی منحصر به آرایه‌های تشبیه، کنایه و استعاره دیده می‌شود و در سطح فکری به بیان مضمون تکراری انتقاد از قدرناشناسی جامعه نسبت به هنر پرداخته شده است.

از دیگر موضوعات و مضامین فرهنگی کلی جامعه که مورد شکایت و انتقاد مشترک بهار و مشیری قرار گرفته، فراموشی، افول و زوال جلوه‌های جلال، فرّ و فرهنگ اصیل ایرانی و نما و نمادها و آداب و آیین مشرق زمین در سطح جامعه‌ی ایرانی است؛ این موضوع، مشخصاً در دو تصنیف «ای ایرانی» از بهار و «کشمیر» از مشیری مطرح شده که در ذیل به بررسی چگونگی و شگردهای انتقاد و وضعیت کلام انتقادی دو سراینده در این دو اثر پرداخته می‌شود:

کشمیر:

«تو را در شعر حافظ خواندم و در داستان دیدم... اینک/ فضا از عطر شرق آشنا سرشار/ شگفتا! این گذر وین کوچه/ این بازار/ این

دیوار/ همین جا بود گویی خانه ما پار یا پیرار/

سلام هم‌زبانان بود و نور بوسه و لبخند... هنوز اینجا/ چو دستی می‌رود در ساز و قولی می‌شود آغاز/ به شعر حافظ شیراز/ می‌رقصند

و می‌نازند/ سیه چشمان کشمیری!...»

صبور سبز من!! ایران کوچک... دلت را روشنایی‌ها فزون‌تر باد!! چراغی را که غرب از ما به غارت برد به آیین دار/

که ما، در دو غفلت راه گم کردیم/ تو، باری، پاس آیین‌های دیرین دار... که یاد و یادگاران کهن را/ در تو/ باغ بی‌خزان دیدم...»

(مشیری، ۱۳۹۸: ۸۸۲-۸۷۸)

مخاطب مشیری در این سروده کل جامعه است و در لفافه‌ی گفتگو با کشمیر و توصیف مرور توأم با شوق و حسرت حال و هوا و

آداب و آیین کشمیر و مردمانش، با اشاره‌ی انگشت اتهام به سمت مغرب زمین، به گلایه و شکایت از فراموشی و زوال فرهنگ و آیین کهن

ایرانی می‌پردازد. همین شکایت و همین اشاره به غرب را بهار در تصنیف «ای ایرانی» دارد. اشاره‌ای که غرض باطنی تهییج و تحریک مردم و مخاطبین را بر تارک دارد:

ای ایرانی:

«آخرای ایرانی! تا به کی نادانی؟! تا چند سرگردانی؟»

بر اروپا بنگر، شور و غوغا بنگر/ کز مژگان خون رانی

باری باری بر خود کن نظری/ داد ازین دربدری آه ازین بی‌خبری

عزت تو جلالت و شجاعتت کو؟! جلال تاریخی و آن برش شمشیر تو کو؟

کوروش و دارای مهین خسرو و شاپورگزین/ غرش و آوای سواران جهانگیر تو کو؟

نه به دل گفته‌ی زردشت تو را هیچ خبر/ نه ز محمد خبر و نی ز علی در تو اثر...

پند بزرگان، صدمه‌ی دوران/ رفته ز یادت به نظر...» (Bahar, 2021)

مخاطب این تصنیف بهار، به مانند شعر مشیری، کل جامعه‌ی ایرانی اعم از مردم و حکومت است؛ شیوه بیان انتقاد هر دو شاعر لحن رسمی و صریح و به لحاظ نوع انتقاد، انتقاد بهار مستقیم و انتقاد مشیری غیرمستقیم است.

بهره‌گیری بهار از صنایع و فنون ادبی در این شعر مختصر و بیشینه کاربرد با آرایه‌های کنایه و استعاره است و پر کاربردترین صنایع ادبی مورد استفاده‌ی مشیری، استعاره و تشبیه است. در کلام بهار، خلق ایماژ و تصویرسازی ذهنی خاصی دیده نمی‌شود و بیان ساده‌ی وی، با کاربرد چشم‌گیر جملات استفهامی با غرض ثانوی، به نام بردن از بزرگان و نمادهای مقدس دینی و مذهبی و اساطیر باستانی و ملی در فرهنگ و آیین مردم ایران و انتقاد از فراموشی روش و منش و تاثیرشان در جامعه می‌پردازد اما مشیری با نگاه و احساس متأثر از توصیف حافظ در بیت «به شعر حافظ شیراز می‌نازند و می‌رقصند، سیه چشمان کشمیری و ترکان سمرقندی» (Hafez, 2003) به وصف مشاهداتش از فضا، آداب و رسوم سنتی مردم کشمیر و انتقاد ضمنی از افول و فراموشی این موارد در ایران پرداخته است. از منظر سبک شناسی، کلام بهار رد و نشانی از مختصات سبک دوره بازگشت ندارد و به جز تفاوت اندک در سطح ادبی دو سروده و کاربرد بیشتر آرایه‌ها توسط مشیری، هر دو اثر در تراز زبان و گفتار رایج معاصر با پیام و غرض اعتراضی مشترک هستند.

انتقاد از برخی باورها، رفتارها و رویه‌های رایج مردم جامعه در حوزه فرهنگ

از جمله انتقادات و گلایه‌های این دو شاعر نسبت به مردم جامعه و رفتارهای انتقاد برانگیز آنان در حوزه‌ی فرهنگ، اعتراض فریدون مشیری در شعر «جستجو» و انتقادات ملک الشعرا در «رباعی شماره ۳۲» است؛ مشیری از پیام یأس‌آمیز جمله‌ی نوشته شده بر چهار چرخه‌ای در سطح شهر شکایت نموده در واقع دغدغه‌ی فرهنگی خود را در قبال عموم مردم جامعه، خطاب به نویسنده‌ی جمله‌ی عامیانه شایع در میان مردم بیان می‌نماید:

جستجو:

«در پشت چهار چرخه فرسوده‌ای/ کسی نوشته بود: «من گشتم نبود تو دیگر نگرد، نیست»»/ این آیه‌ی ملال در من هزار مرتبه

تکرار گشت و گشت/ چشمم برای این همه سرگشتگی گریست... در جستجوی آب حیات؟/ در بیکران این ظلمات آیا... ما را تمام لذت هستی به جستجوست... پویندگی تمامی معنای زندگیست./

هرگز «نگرد نیست» سزاوار مرد نیست» (Moshiri, 2018)

شکایت و اعتراض مشیری در این سروده، متوجه پیام القایی جمله‌ی مشهور «گشتم نبود، نگرد نیست» در میان مردم کوچه و بازار است که مشیری آن را به «آیه‌ی ملال» تشبیه و به منع از پویایی و جویندگی و دعوت به سکون تعبیر نموده به بیان کلی‌تر، روی انتقاد وی به باورها، شعارها یا هر مضمون بی‌پایه و اساس یا مبهم و موهومی است که می‌تواند پیامدها، تاثیرات و نتایج مخربی برای جامعه داشته باشد. هم‌سنخ این انتقاد را بهار در رباعی شماره ۳۲ دیوان به شکل شکایت از اعتقاد و اتکای سنتی مردم به خرافات و تأثیرپذیری از آن بدین ترتیب بیان می‌نماید:

رباعی ۳۲:

«شد نیمی عمر در خرافات هدر / و ندر حیرت گذشت یک نیم دگر

و امروز به چنگ لا الهیم اندر / ز الله مگر به مرگ یابیم خبر» (Bahar, 2021)

بهار در کنار انتقاد از گرایش مردم به خرافات، حیرت و سرگردانی جامعه در اعتقادات، همچنین باور لائیک (در مصرع سوم) و به شکل پوشیده، گرفتاری در اعتقادات غیرمذهبی را مورد انتقاد و اعتراض قرار داده است. مضمون «هدر شدن نیمی از عمر» در بیت نخست، تلمیحی است به سخن مولوی در داستان نحوی و کشتیبان:

«گفت هیچ از نحو خواندی؟ گفت لا / گفت نیم عمر تو شد بر فنا» (Rumi, 1957)

مخاطب هر دو شاعر در این دو سروده، مردم جامعه هستند. نوع بیان انتقاد مشیری انتقاد مستقیم و شیوه بیان انتقادش شکوائیه است اما انتقاد بهار از نوع مستقیم و با لحن رسمی و صریح است. صنایع ادبی مورد استفاده‌ی بهار، استعاره و تلمیح است که برآیند کاربردشان را در تصویرسازی مصرع سوم رباعی شاهدیم: «امروز به چنگ لا الهیم اندر». بیشینه آرایه ادبی در کلام مشیری، تشبیه و استعاره و افزایش جنبه‌های هنری سخن انتقادی وی ایجاد ایماژ و تصاویر ذهنی بر پایه‌ی آن صنایع بدین گونه است: «چون دوست در برابر خود می‌نشاندمش / تا عرصه‌ی بگویی و مگو، می‌کشاندمش»؛ به لحاظ سبکی، شعر بهار با کاربرد دایره واژگان، اصطلاحات و حروف و نشانه‌های رایج در زبان سرایندگان قرون گذشته، کاربرد محدود صنایع ادبی و سطح فکری مشتمل بر موضوع تکراری شکایت از مردم زمانه، هم‌تراز سبک دوره بازگشت و شعر مشیری در هر سه سطح زبانی، ادبی و فکری در چارچوب کلام و بیان رایج معاصر است.

انتقاد از برخی سیاست‌ها، تصمیمات و عملکردهای فرهنگی دولت و حاکمیت جامعه

انتقاد نسبت به برنامه‌ها یا اقدامات نهادها و سازمانهای حکومتی در حوزه‌ی فرهنگ در اشعار بهار و مشیری نمونه‌هایی دارد که ذیلاً اجزاء و ساختار کلام انتقادی دو شاعر در اعتراض و شکایتشان نسبت به فقدان نگاه و سیاست سنجیده، جامع و هماهنگ فرهنگی در عملکرد این مجموعه‌ها خصوصاً در مورد کودکان و نوجوانان و برنامه ریزی‌های پرورشی و آموزشی آنان در «از تهران تا قمصر» از بهار و «کودکان و درختان» از مشیری بررسی میشود:

کودکان و درختان:

«در پهنه جهان انسان برای کشتن انسان تا جبهه می‌رود /

انسان برای کشتن انسان تشویق می‌شود /

در جبهه‌های جنگ کشتار می‌کنند یا کشته می‌شوند...

آنگاه کودکان را تعلیم می‌دهند: یک شاخه از درخت نباید بشکنند» (Moshiri, 2018)

مضمون انتقادی این سروده‌ی مشیری در واقع اعتراض به جنگ و جنگ افروزی، با نگاه فرهنگی، تناقضش با فرهنگ سازی و تعلیم و تربیت کودکان است و فقدان رویه و برنامه‌ی حساب شده و هدفمند فرهنگی که در اعتراض ملک الشعرا نسبت به سیاست‌ها و راهبردهای آموزش و پرورش دانش آموزان و به طور مشخص سنجش دانش آنان به چشم می‌خورد:

از تهران تا قمصر:

«... سؤالاتی عجایب در عجایب / جواباتی غرایب در غرایب
 چو بود از روی بی‌ذوقی سؤالی / نیفزاید به کودک جز ملالی
 گل بدبوی، بد بوید گلابش / سئوال خام، خام افتد جوابش
 ادیبانی که این پرسش نوشتند / نیند ار گول و نادان، بد سرشتند...
 سؤالی جامع و بحثی تمام است / به صورت پخته، در تحقیق خام است
 جواب این سئوال از طفل مکتب / چه خواهد بود جز تکرار مطلب...
 بر این مطلب که خود عین سئوالست / فزودن موجب رنج و ملال است...
 دماغ خلق را معیوب کردند / خدایشان اجر بخشد خوب کردند...» (Bahar, 2021)

مخاطب بهار در این مثنوی دولت و حاکمیت مستقر کشور است و مخاطب مشیری عموم حکومت‌های جنگ افروز دنیا هستند؛ شیوه بیان انتقاد مشیری شکواییه و انتقادات وی از نوع مستقیم و نوع انتقاد بهار غیرمستقیم و شیوه بیان او استفاده از لحن طنز است. پرکاربردترین صنایع و فنون ادبی در شعر بهار تشبیه و استعاره است حال آن که در کلام انتقادی مشیری با آرایه مشخصی که در بیان انتقاد نقش‌آفرینی محسوسی داشته باشد مواجه نیستیم. طرح کلی انتقاد مشیری توصیف صحنه‌هایی از جامعه‌ی درگیر جنگ، کشتار و تشییع جان باختگان آن در شهرها و به چالش کشیدن آن با یادکرد از رویکرد فرهنگی حفاظت از فضای سبز است اما بهار به سیاق بسیاری از سروده‌های طنزش گاه با اغراق، گاه با تضاد و تناقض و گاه با تصویرسازیهای محدود و مجزا در ابیات با کمک ابزار تشبیه به بیان ضمنی و پوشیده‌ی مضامین انتقادی مد نظرش پرداخته است:

«فزون از صد هزار اوراق در هم / به معنی متحد چون نقش درهم»

«گل بد بوی بد بو بد گلابش / سوؤال خام، خام افتد جوابش»

«دماغ خلق را معیوب کردند / خدایشان اجر بخشد خوب کردند»

از لحاظ سبکی، در سطح زبانی هر دو اثر، واژگان، اصطلاحات، حروف و نشانه‌های رایج گفتار معاصر در کنار ساختار دستوری رسمی و کلاسیک زبان فارسی مشاهده می‌شود؛

در سطح ادبی، کاربرد متعادل صنایع و فنون ادبی در سروده‌ی بهار و فقدان آن در سخن مشیری مشهود است
 سطح فکری دو اثر به موضوع انتقادی فرهنگ روز جامعه اختصاص یافته است.

طنز در انتقادات فرهنگی بهار و مشیری

بیان شوخ طبعانه، طنز و گاه هجو آمیز، بر خلاف رویه‌ی مشیری که از ابزار طنز در انتقادات فرهنگی استفاده نکرده است، از جمله راهبردهای انتقاد ملک الشعرا بهار در موضوعات فرهنگی است که کاربرد آن گاه در بیت یا ابیاتی در میان سروده‌ای کاملاً جدی و گاه در

شعری سراسر طنز یا هجو در انتقاد و اعتراض به موضوع فرهنگی خاصی، مانند سروده «از تهران تا قمصر» که بررسی شد، یا در انتقاد نسبت به فرد یا گروهی مشخص مشاهده می‌شود.

این دست انتقادات بهار به لحاظ اجزاء و ساختار کلام انتقادی از نظر نوع، موضوع، مخاطب، مختصات سبکی و... دارای همان تنوع و پراکندگی هستند که در انتقادات فرهنگی غیر طنز وی، مورد بررسی قرار گرفت و در انتقادات طنز او تفاوت محسوسی در ساخت و جزئیات به چشم نمی‌خورد.

سروده‌های «در هجو سید احمد کسروی» و «در هجو روزنامه‌ی اصفهان و نامه ناهید» نمونه‌هایی از این دست انتقادات فرهنگی بهار هستند:

(لحن تند و تهاجمی بهار در شعر دوم (در هجو روزنامه اصفهان و نامه ناهید) به نسبت شعر شوخ طبعانه او در هجو احمد کسروی بسیار تندتر و حتی همراه با دشنام و بعضاً هجوهای رکیک است که احتمالاً وجهه علمی و شخصیت فرهیخته تر احمد کسروی در این میان بی‌تأثیر نبوده است)

در هجو سید احمد کسروی:

«کسروی تا راند در کشور سمنند پارسی / گشت مشکل فکرت مشکل پسند پارسی...»

فکرت کوتاه و ذوق ناقصش را کی سزد / وسعت میدان و آهنگ بلند پارسی

یافت مضمون از منجم باشی ترک و سپس / چند دفتر زد به قالب در روند پارسی

پارسی گویان تبریز ار به ما بخشند عمر / باشد این تبریزی نادان گزند پارسی

گر ازین بنای ناشی طرز معماری خرنده / خشت زیبایی درافتد از خرنده پارسی

ترکتازیه‌ها کند اکنون سوی پازند و زند / وای بر مظلومی پازند و زند پارسی

لفظ و معنی را خنق افتد کجا این ترک خام / افکنند بر گردن معنی کمند پارسی...»

اعجمی ترکان بجای قاف چون گفتند گاف / گشت قند پارسی یک باره گند پارسی...» (Bahar, 2021)

قالب شعری این سروده بهار قالب سنتی قصیده و مخاطب انتقادات او شخص احمد کسروی، عقاید و آثار وی است و مخاطب انتقادات او در سروده‌ی «در هجو روزنامه اصفهان و نامه ناهید» که در قالب شعری قطعه سروده شده است گروه مسئولین و نویسندگان دو نشریه‌ی مذکور می‌باشد:

در هجو روزنامه اصفهان و نامه ناهید:

«...غیرت از جنس تو برخیزد اگر برخیزد / سنبل از شوره می‌از سرکه و ماهی ز سراب...»

پنجه‌ات باد قلم تا که به دست تو قلم / در پیت باد بلا تا که به پیش تو کتاب...»

کشور از جنس کثیف تو چو جنس تو کثیف / وطن از فکر خراب تو چو فکر تو خراب

خبث پنهان به ضمیر تو چو آتش به حجر / فحش، پیدا ز کلام تو چو باران ز سحاب...»

تو چو بوجهلی و ناهید چو حمال حطب / ای سر و گردنتان در خور شمشیر و طناب...»

...شغل کناسی و قصابی با هم نسزد/ای اجانب را کناس و وطن را قصاب...

برشکن شاخه آزادی و چون گاو بخور/ برفکن ریشه مشروطه و چون خرس بخواب...» (Bahar, 2021)

شیوه‌ی بیان انتقاد این دو اثر، چنان که ذکر شد، طنز (هجو) و طبعاً نوع بیان انتقاد هر دو از نوع انتقاد غیرمستقیم می‌باشد. آرایه‌های تشبیه و استعاره در هر دو سروده بیشترین میزان استفاده را دارد و راهبرد تصویرسازی بر مبنای صنعت تشبیه، به سیاق اغلب اشعار طنز ملک الشعراء دارای بیشترین کاربرد در شگردهای ایجاد طنز در کلام انتقادی شاعر است. بهره‌گیری از تصویرسازی ذهنی و خلق ایماژ به منظور بیان طنز آمیز مضامین انتقادی با ژرف ساخت تشبیه در این دو اثر به طرق و شیوه‌های مختلف انجام شده است. در مواردی به یک مضمون در ابیات جداگانه از زوایای متفاوت پرداخته شده و در هر بیت منظره و تصویر ذهنی مستقلی از آن مضمون ارائه شده است:

«لفظ و معنی را خناق افتد کجا این ترک خام/ افکند برگردن معنی کمند پارسی»

«گر از این بنای ناشی طرز معماری خردند/ خشت زیبایی درافتد از خرد پارسی»

«طوطی شکرشکن بر بست لب کز ناگهان/ تاختند این خرمگس‌ها سوی قند پارسی»

در مواردی دیگر تصاویر ذهنی ترسیم شده در بیت و مضمون انتقادی آن، به صورت مستقل و منفک از ایماژ و مفهوم انتقادی بیت قبل و بعد ارائه شده که البته در امتداد و تکمیل منظره‌ی کلی انتقادات هجو و طنز انتقادی شعر است:

«خبث، پنهان به ضمیر تو چو آتش به حجر/ فحش، پیدا ز کلام تو چو باران ز سحاب»

«غیرت از جنس تو برخیزد اگر برخیزد/ سنبل از شوره، می‌از سرکه و ماهی ز سراب»

«چون یکی خر که بره پشگلکی اندازد/ پس جعل نقل کند پشگل او را به شتاب»

همچنین به لحاظ محتوایی، غرض انتقادی و اعتراضی برخی ابیات، با استفاده از تصویرسازی مبتنی بر صنعت تشبیه، هجو شخص مخاطب انتقاد و هجمه به شخصیت او با نوعی دشنام به وی است:

«تیر در چشم تو چونان که به چشم تو مژه/ تیز بر ریش تو چونان که به ریش تو گلاب»

در برخی موارد، اعتراض و انتقاد طنز یا هجو آمیز متوجه اعمال و رفتار مخاطب انتقاد یا عواقب عملکرد وی است و در بعضی موارد، هم شخص مخاطب و شخصیت وی و هم اعمال و رفتار وی و عواقب عملکردش مورد انتقاد و اعتراض قرار گرفته است:

کشور از جنس کثیف تو چو جنس تو کثیف/ وطن از فکر خراب تو چو فکر تو خراب

شغل کناسی و قصابی با هم نسزد/ای اجانب را کناس و وطن را قصاب

برشکن شاخه‌ی آزادی و چون گاو بخور/ برفکن ریشه‌ی مشروطه و چون خرس بخواب

از دیگر موارد کاربرد صنایع و فنون ادبی به عنوان ابزاری برای بیان انتقادات و اعتراضات شاعر در لفافه‌ی کلام طنز و هجو آمیز در این دو سروده بهره‌گیری از آرایه‌های تضاد، ایهام و تلمیح در ابیات ذیل است:

«فکرت کوتاه و ذوق ناقصش را کی سزد/ وسعت میدان و آهنگ بلند پارسی»

«اعجمی ترکان به جای قاف چون گفتند گاف/ گشت قند پارسی یک باره گند پارسی»

«تو چو بوجهلی و ناهید چو حمال حطب‌ای سر و گردنتان در خور شمشیر و طناب»

صنعت تلمیح در این بیت راجع است به ماجرای ابولهب در قرآن کریم و سوره‌ی مبارکه‌ی مسد و آیه‌ی پنجم این سوره:

«وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ»

و نیز همسرش که هیزم‌کش دوزخ باشد». (قرآن مجید، سوره ۱۱۱، آیه ۵)

همچنین ایجاد طنز با کمک صنعت تلمیح توأم با هجو احمد کسروی در بیت ذیل دیده می‌شود که شوخی با سخن حافظ است:

«پارسی‌گویان تبریز ار به ما بخشند عمر/ باشد این تبریزی نادان گزند پارسی» که تلمیحی به این بیت از حافظ است:

«خوبان پارسی‌گو بخشندگان عمرند/ ساقی بشارتی ده پیران پارسا را» (Hafez, 2003)

در نهایت از نظر سبک شناسی، سطح زبانی این دو سروده در بر دارنده واژگان، مصطلحات و افعال رایج زبان و کلام امروز در کنار ساختار کلاسیک دستوری زبان فارسی معاصر است. در سطح ادبی، کاربرد متعادل صنایع و فنون ادبی با بهره‌گیری بیشتر از آرایه‌های تصویرساز و محوریت صنعت تشبیه دیده می‌شود و سطح فکری سخن به بیان انتقاد از مضامین فرهنگی مد نظر شاعر در خصوص شخص و گروه مخاطب وی اختصاص دارد.

نتیجه‌گیری

مقایسه‌ی انتقادات و اشعار انتقادی در آثار ملک الشعراء بهار و فریدون مشیری که در حوزه فرهنگ مطرح شده است، آن گونه که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت، تفاوتها و شباهت‌های ساختار و اجزای انتقادات فرهنگی و کلام انتقادی این دو شاعر را به ترتیب ذیل مشخص می‌نماید:

- دو شاعر در انتقادات فرهنگی دارای نظر مشابه هستند و انتقاداتشان متأثر از اوضاع و شرایط جامعه است بدین سان که بیان هر کدام از انتقادات دو شاعر در واکنش به موردی از فعل و انفعالات، رویه‌ها، وقایع و جریان‌های فرهنگی جامعه در قالب یکی از دسته‌های موضوعی «انتقاد از رفتار فرهنگی مردم»، «انتقاد از عملکرد فرهنگی حکومت» یا «انتقاد از رفتار فرهنگی حاکم بر کل جامعه» مطرح شده است (با این ملاحظه که با تغییر موضوع و مضامین انتقاد، تغییر قابل توجهی در اجزاء و ساختار ادبی کلام دو شاعر مشاهده نمی‌شود).

- بیشتر انتقادات فرهنگی بهار از نوع انتقاد مستقیم و اغلب انتقادات مشیری غیرمستقیم است.

- بیشترین انتقادات فرهنگی هر دو شاعر خطاب به مردم جامعه است.

- کاربرد طنز و هجو در انتقادات فرهنگی بهار قابل توجه است اما مشیری از این شیوه بیان انتقاد استفاده نکرده است؛ از این مورد می‌توان به عنوان بارزترین وجه تفاوت انتقادات فرهنگی دو شاعر نام برد (همچنین «شکوائیه» پربسامدترین شیوهی بیان انتقاد هر دو شاعر در اشعار انتقادی با موضوع فرهنگی است).

- پرکاربردترین صنایع ادبی در انتقادات فرهنگی دو شاعر، به ترتیب، تشبیه، استعاره و کنایه است.

کاربرد بیشتر این آرایه‌ها (به نسبت سایر صنایع و فنون ادبی) در اشعار انتقادی این دو سخن سرا بیانگر اتکاء آنان به بیان تصویری و محوریت ایماژ و تصویرسازی ذهنی در انتقادات فرهنگی آنهاست.

به لحاظ سبکی، آن دسته از انتقادات فرهنگی بهار که ساختاری با مختصات سبک دوره‌ی بازگشت ادبی دارند دارای مضامین تکراری و کهنه‌تر هستند و اشعاری که ساختار سبکی آنها به مختصات کلام معاصر و زبان امروزی نزدیک تر است مضامین انتقادی به روز و تازه‌تری دارند اما چارچوب سبکی کلام مشیری در سراسر انتقادات فرهنگی وی از یکنواختی محسوسی در سطوح سه‌گانه برخوردار است و به طور کلی کلام هر دو شاعر در انتقادات فرهنگی به لحاظ سبکی در چارچوب مؤلفه‌های سبکی معمول اشعار آنها و متأثر از آن است؛ بدین ترتیب که سطح زبانی اشعار انتقادی بهار در سروده‌هایی که در قالب سبک دوره‌ی بازگشت است به تقلید از سرایندهگان سبک خراسانی و عراقیست و اشعار غیر تقلیدی او از دایره لغات، اصطلاحات، افعال و نشانه‌های رایج زبان امروزی بهره می‌برد. سطح ادبی سروده‌ها کم و بیش یکنواخت و با

مختصری تغییر، نمایانگر کاربرد متعادل و مختصر صنایع بدیع معنوی است و سطح فکری اشعار متناسب با سطح زبانی و ادبی آنهاست؛ در انتقادات فرهنگی مشیری که تنوع کمتری در سطوح سه گانه‌ی سبکی آن دیده می‌شود؛ در سطح زبانی اشعار، کاربرد مؤلفه‌های سبکی کلام امروزی و بعضاً لحن نزدیک به گفتار محاوره‌ای مشهود است؛ در سطح ادبی، کاربرد متعادل صنایع و فنون ادبی با بسامد بیشتر آرایه‌های تصویرساز خصوصاً صنعت تشبیه دیده می‌شود و در نهایت سطح فکری اشعار، متناسب با تنوع مفاهیم انتقادی مورد نظر شاعر، به بیان موضوعات متنوع فرهنگی اختصاص دارد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Baba Safri, A. A., & Talebzadeh, N. (2013). A Study and Analysis of Social Complaint in Contemporary Poetry. *Contemporary Persian Literature*(1), 31-53.
- Bahar, M. T. (2021). *The Divan of Malek al-Sho'ara Bahar's Poems*. Negah.
- Dad, S. (2004). *Dictionary of Literary Terms*. Morvarid.
- Dehkhoda, A. A. (1963). *Dehkhoda Dictionary*. University of Tehran.
- Hafez, S. a.-D. M. (2003). *The Divan of Hafez. Safi Ali Shah*.
- Halabi, A. A. (2016). *An Introduction to Humor and Wit in Iran*. Peik Tarjomeh va Nashr.
- Moein, M. (2010). *Moein Dictionary*. Mansha-e Danesh Publications.
- Moshiri, F. (2018). *The Reflection of the Breath of Dawn: The Complete Poems of Fereydoon Moshiri*. Cheshmeh.
- Naser Khosrow Qubadiani, A. M. ī. (2005). *The Divan of Naser Khosrow Qubadiani's Poems*. University of Tehran.
- Pormomtaz, A. (1993). *Comprehensive Dictionary of Printing and Publishing, Vol. 1*. Cultural Exhibitions Institute.
- Poshtdar, A. M. (2006). *Naser Khosrow and the Literature of Protest*. Farhang-e Saba.
- Rahimi Kashani, M. (2011). *Behind This Mask of Laughter (A Stylistic Study of Fereydoon Moshiri's Poems)*. Faragoft.
- Ravadrad, A. (2010). The Sociology of the Artistic Work. *Journal of the Academy of Arts*(2), 91-116.
- Rumi, J. a.-D. M. (1957). *Masnavi Ma'navi*. Amir Kabir.
- Shafiei Kadkani, M. (2008). *The Eras of Persian Poetry (From the Constitutional Era to the Fall of the Monarchy)*. Sokhan.
- Shafiei Kadkani, M. (2009). *The Whips of Mysticism: A Critique and Analysis of Several Qasidas by Hakim Sana'i*. Agah.

- Shamisa, S. (1995). *General Stylistics*. Ferdows.
Shamisa, S. (2003). *The Stylistics of Poetry*. Ferdows.
Shariati, A., & Haj Babaei, M. (2000). *Art. Negah-e Rooz*.
Zarrinkoub, A. (1997). *The Story Still Remains*. Sokhan.

PROOF VERSION